

АКАДЕМИЯ ИЛМҲОИ КИШОВАРЗИИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ МИЛЛИИ ЗАХИРАҲОИ ГЕНЕТИКӢ

ТАВСИЯНОМА

оид ба парвариш ва хусусиятҳои шифобахшии
мармараки мускатӣ – *Salvia sclarea* L.

Рӯдакӣ-2024

УДК-635. 633.8

Мухаррир:

д.и.б., дотсент Саттаров Ҷ.С.

Муаллиф:

номзади илмҳои биологӣ

МУРОДОВ ШАМСУЛЛО САФАРОВИЧ

Тавсияномаи мазкур барои муассисаҳои фармасевтӣ ва хоҷагикҳое, ки бо парвариши растаниҳои шифобахш бо мақсади парваришу истеҳсол намудани ашёи хушкардашуда, ва ташкили плантатсияҳои тухмии он машғуланд, пешбинӣ шудааст.

Дар тавсиномаи мазкур тавсифи ботаникӣ, захираҳои ашёи доругӣ, онтогенези мармарак, хусусиятҳои шифобахшӣ, тарзи парвариш, ҳосилнокӣ ва таъсири омилҳои экологӣ ба ҳосилнокии мармарак пешниҳод шудааст.

Тавсиянома дар Шурои олимони Маркази миллии захираҳои генетикии АИКТ № 5 дар санаи 28.05.2024 барои чоп намудан тасдиқ карда шудааст.

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ КИШОВАРЗИИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ МИЛЛИИ ЗАХИРАҲОИ ГЕНЕТИКӢ

ТАВСИЯНОМА

оид ба парвариш ва хусусиятҳои шифобахшии
мармараки мускатӣ – *Salvia sclarea* L.

Рӯдакӣ-2024

М У Н Д А Р И Қ А

1. Пешгуфтор.....	5
2. Тавсифи ботаникӣ.....	7
3. Макони паҳншавӣ.....	9
4. Захираҳои ашёи доругии мармарак.....	10
5. Бехатарии экологии ашёи доругии растаниҳои шифобахш.....	10
6. Онтогенези мармарак.....	12
7. Хусусиятҳои шифобахшӣ.....	17
8. Аҳамияти хоҷагинокӣ.....	18
9. Тарзи парвариши мармарак.....	18
10. Тасири омилҳои экологӣ ба ҳосилнокии мармарак дар шароити парвариш.....	19
11. Тарзҳои табобат бо мармараки муксактӣ.....	19
12. Адабиётҳои истифодашуд.....	22

Пешгуфтор

Таъмини бехатарии озуқаворӣ, баланд бардоштани некуаҳволии аҳоли ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ яке аз масъалаҳои муҳими рӯзмарраи давлатҳои ҷаҳон мебошад. Афзоиши миқдори аҳоли, рушди соҳаҳои гуногуни истеҳсолот ва тағйирёбии иқлим на танҳо дар қаламрави ҷумҳуриамон, балки дар ҳама ҷойҳо таъсири манфии худро ба муҳити гирду атроф расонида истодааст, ки дар натиҷаи он косташавии захираҳои табиӣи растаниҳо ва гуногунии биологии онҳо дида мешавад.

Тибқи маълумот табиати кишварамон бо шарофати иқлими мусоид аз гуногунии биологӣ ниҳоят ғанӣ мебошад ва дар қаламрави он беш аз 1500 намуди растаниҳои шифобахш мавҷуд мебошад, ки аз ин миқдор 150 тояш дар тибби ананавӣ истифода бурда мешавад.

Маъмул аст, ки дар айни замон табобат бо ёрии маводи гуногуни гиёҳҳои шифобахш ривочу равнақ гирифта истодааст ва ин омил як қисми аҳолиро барои ҷамъоварии ашёи он шавқманд месозад. Аммо бояд қайд намуд, ки ҳангоми ҷамъоварӣ намудани ашёи растаниҳо аксари шахсон ба мӯҳлат ва меъёри ҷамъоварии он риоя наменамоянд ва ин ҳодиса на танҳо ба камшавии захираҳои табиӣи растаниҳои ҷамъоваришаванда меоварад, балки ба таназзули тадриҷии ҳок оварда расонида истодааст. Барои пешгирӣ намудани чунин ҳолат ба мо зарур аст, ки маълумоти саривақтиро доир ба мавҷудияти захираҳои ин ё он намуди растанӣ ба даст оварда тавонем, ва барои гузаронидани чорабиниҳои гуногуни хоҷагидорӣ доир ба муҳофизат ва кумакрасонӣ ба азнавбарқароршавии табиӣи онҳо тавсияҳо таҳия намоем.

Дар даҳсолаҳои охир дар қаламрави ҷумҳуриамон як қатор фабрикаҳои дорусозӣ таъсис дода шудаанд, ки бо мақсади таъмин намудани истеҳсолоти мазкур бо ашёи ватанӣ ва нигоҳ доштани гуногунии биологии захираҳои мавҷудбуда ва киштзори сунӣи растаниҳои шифобахш аз манфиат дур нест. Аз ҳамин лиҳоз баҳодихӣ ба ҳолати намудҳои алоҳидаи растаниҳои нафовар актуалӣ мебошад.

Дар давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон коркарди ашёи доругии намояндаҳои авлоди мармарак – *Salvia* L. бо мақсади истеҳсоли равғанҳои эфери он, ки васеъ дар тиб, саноати атриёт ва хӯрокворӣ истифода бурда мешавад, ба роҳ монда шудааст. Барои фаолияти устувори корхонаҳои дорусозии ҷумҳуриамон бо ашёи растаниҳои шифобахши ватанӣ ҷамъоварии миқдори кофии он лозим аст, ки ҳамзамон ҷамъоварии мазкур захираҳои табиӣ қаламрави кишварамонро ба косташавӣ наоварад. Аз ин лиҳоз, тадқиқот доир ба омӯзиши хусусиятҳои хоси мармараки мускатӣ – *Salvia sclarea* L. ва имконияти ташкили киштзорҳои сунъии он дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам мақсаднок ва ҳам самаранок мебошад.

Расми 1. Мармараки мускатӣ– *Salvia sclarea* L.

ТАВСИФИ БОТАНИКӢ

Ҳамчун объекти таҳқиқот мармараки мускатӣ – *Salvia sclarea* L. интиҳоб шуда аст. Растани мазкур ба оилаи лабгулҳо – Lamiaceae Lindl. ва авлоди мармарак – *Salvia* L. шомил аст. Дар қаламрави ҷумҳурии мо аз намояндаҳои авлоди мазкур 14 намуди мармарак ҳамчун растани худрӯй паҳн гардидааст.

Мармараки мускатӣ растани ду сола буда, баландиаш (20-130 см) мешавад ва решааш тирреша аст. Пояш одатан ростистодаи тоқ ё (вобаста аз шароити муҳити зист бисёрпоя мешавад), дорои чор қирра аст ва бо мӯякчаҳои оддӣ, ғадудчаҳои эфӣру равғаннок пӯшида шудааст, ки дар қисми болояш миқдоран зиёд мешаванд. Баргҳояш муқаррарӣ яклухт, бо ҷойгиршавии муқобили якдигар мебошад. Шакли баргҳои назди гарданаки реша байзашакл ё байзашакли дарозрӯя буда, дарозиашон 10-13 см ва паҳниашон 6,5-11,2 см, нӯги саҳфаи барг кунд ё тезшуда, ҷойи пайвасти барг ба думчааш дилмонанд, лаби саҳфаи барг аррашакле, ки андозаи аррачаҳояш нобаробар, ғичимнок, бо ғадудчаҳои рост пӯшида шудаанд, мебошад. Дарозии думчаи барг 8-12 см буда, бо мӯякчаҳои дароз ва ғадудчаҳои бисёре пӯшида шудаанд. Дарозии тагбарг 1,5-3,2 см, шаклашон байзашакли васеи, нӯгашон кӯтоҳ тезшуда, нишастаи гулпоёро ихотанамуда, пардашакли дертар хамида, рангашон гулобӣ ё сафед бо канораи сабз, аз болои саҳфа суфта ва аз тагаш, аз рӯи рағбандиаш бо мӯякчаҳо ва ғадудчаҳои рангашон зард пӯшида шудааст.

Хӯшагулаш ҷорӯбшакл буда, баландиаш 18-45 см мешавад, ки аз тӯдаҳои қалбакии дорои 2-6 гул иборат буда ташаккул меёбад. Меҳвари хӯшагули растанӣ бо мӯякчаҳо ва ғадудчаҳои зиёде пӯшида шудааст. Дарозии думчаи гул 2-4 мм буда, бо мӯякчаҳои саракдор ва мӯякчаҳои дарозиашон гуногун пӯшида аст. Тагбаргчаҳои гул мисли косагули растанӣ бо мӯякчаҳо пӯшида шудааст. Дарозии косагул 1-1,4 см, зангӯлашакл буда, бо мӯякчаҳои саракдори дарозиашон гуногун ва ғадудчаҳо пӯшида шудааст. Дарозии найчабарг 0,5-0,8 см ва лаби бологии гулбарг 5-6 мм буда, ростӣ, $\frac{2}{3}$ ҳисса ба 2 дандонаҳои

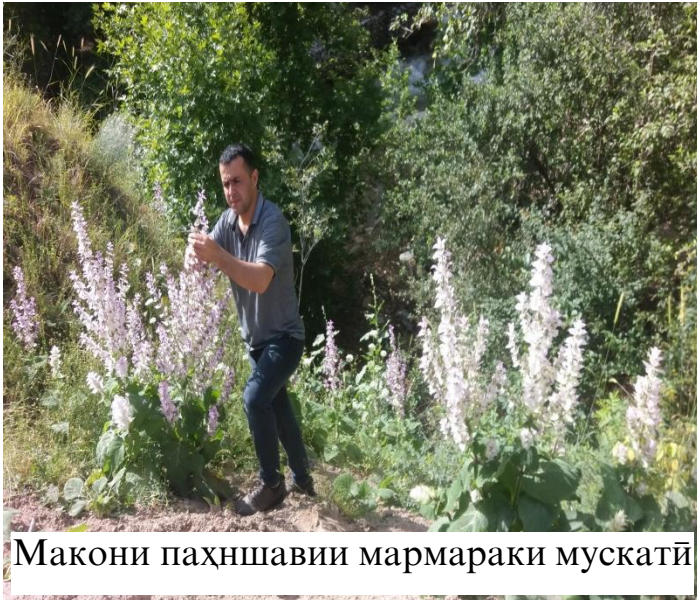
секунчашакл чудошуда мебошад. Гулчанбараш дулаба, 2-3 маротиба аз косабарги гул дарозтар, дарозияш 2-2,7 см, рангаш бунафшатоб, гулобӣ ё сафед буда, аз берун бо мӯякчаҳои ғадудноки кӯтоҳ ва бо миқдори зиёди ғадудчаҳои эфиро равшаннок пӯшида мебошад. Лаби бологиаш достмонанд, дарозияш 1,5-1,9 см мебошад, қисми болояш чуқурчадор аст. Дарозии лаби поёниаш 0,8-1,0 см, саҳфаи миёнааш байзашакли баракснишастаи васеъ, дорои чуқурчаи калони косашакл буда, саҳфаҳои паҳлӯӣ эллипсшакли нӯгашон кунд мебошад. Гарддонҳо аз зери лаби бологии гулчанбар хуб аён мебошанд, баъзан ноаён ҳам мешаванд, дарозии пояҳои гарддонҳо 4-5 мм буда, дарозии пайвандаки қисми қафои гулчанбар 0,8-1,4 см мешавад. Стаминодияҳо хеле хурд ҳастанд, ё маълум нестанд. Мевааш аз 4-тухми байзашакли секунҷамонанд, рангашон аз чигарии равшан бо рағбандии чигарии торик иборат аст, ки дарозияшон 2-3,0 мм мебошад. Вазни 1000 дона тухм ба 4-5 г баробар мешавад. Моҳҳои май-июл гул карда, моҳҳои июл-сентябр самарааш мерасад.

Расми 2. Ҷамъоварии тухми мармараки мускатӣ

МАКОНИ ПАҲНШАВӢ

Гарчанде, ки ватани мармарак ҳавзаи баҳри Миёназамин мебошад, намояндаҳои авлоди мазкур дар қаламрави тамоми ғушаи замин парвариш карда мешаванд. Намудҳои асосии мармарак, ки барои истеҳсолоти парвариш карда мешавад, чунинанд: мармараки доругӣ – *Salvia officinalis* L. ва мармараки мускатӣ – *Salvia sclarea* L.

Макони паҳншавии мармараки мускатӣ

Дар асоси гузаронидани таҳқиқотҳо маълум гардид, ки мармараки мускатӣ асосан дар таркиби ҷамъаҳои зерини наботот аз қабili нимсаванна, ҷангалҳои мезофилӣ, арчазорҳо ва дашту марғзорҳо дар баландии аз 800 то 2500 м аз сатҳи баҳр баланд паҳн шудааст. Боз қайд

кардан зарур, ки дар соҳили дарёҳои кӯҳи дар доҳили сангрзаҳо низ месабзад. Намуди мазкур дар доҳили нимсавана бо юған- *Prongos rabulasia* ҷави ёбӣ – *Hordeum bulbosum*, субинак-*Origanum tuttantum* дар баландии 1400-1700 м ҷамъаҳо дорад.

Дар доҳили ҷангалҳои ксерофилӣ (бодом, дулона, зарангзор) бошад, ҳамроҳи онҳо паҳн шуда месабзад.

Дар минтақаҳои кушоди бодомзор синузияҳо ба амал меояд. Намуди мазкур бисёр ҳолатҳо дар доҳили бодомзор бо юған- *Proangos rabulasia*, сичак- *Eremurus Olgaе*, хардумках - *Dactylis glomerata* ва эфемероидҳо ҷамъаҳо ба амал меояд.

Дар доҳили ҷангалзорҳои ксерофилӣ дар баландии аз (1600-2700 м) дар доҳили фарку чормағзор бо ҳамроҳии дастнарасон-*Impatiens parviflora*, ҷави ёбӣ- *Hordeum bulbosum* ва ғайра месабзад.

ЗАХИРАҲОИ АШӢИ ДОРУГИИ МАРМАРАК

Барои нигоҳ доштан ва афзун намудани теъдоди набототи мавҷудбуда, гузаронидани чорабиниҳои саривақтаи ҷирирасонии, азнавбарқароркунии гиёҳҳои гуногуни шифобахшро нақшабандӣ намудан лозим аст, ки барои амалӣ гардонидани он бояд миқдори зиёди тухмиҳои босифати ин растаниҳоро захира намуд.

Яке аз роҳҳои мақсаднок истифода бурдани захираҳои растаниҳои шифобахш ин ташкил намудани плантатсияҳои сунъии онҳо мебошад, ки ин амалиёт имконияти самаранок истифода бурдани қитъаи замин ва дар натиҷа

ба даст овардани ашӢи аълосифати растаниро имконпазир менамояд.

Муайян намудани захираҳои ашӢи мармарак –*Salvia sclarea* L. - ро бо тарзи моделҳои намунавӣ тибқи усули геоботаникӣ, муайян намудани захираҳои растаниҳои шифобахш гузаронидем. Дар ҳар як майдончаи санҷишӣ миқдори намудро ба ҳисоб гирифта, намудҳои алохидаро ҳамчун намунаи миёнаи арифметикӣ қабул менамудем. Аз ҳамин намунаҳои миёна гирифташуда ашӢро ҷамъоварӣ намуда, бармекашидем. Бо мақсади камтар осеб расонидан ба захираҳои табиӣ, аз дохили қитъаҳои намунавӣ барои баҳисобгирӣ 20-30 намуна гирифта мешавад.

БЕХАТАРИИ ЭКОЛОГИИ АШӢИ ДОРУГИИ РАСТАНИҲОИ ШИФОБАХШ

Ба ҳамагон маъмул аст, ки беҳатарии озуқаворӣ ва ҳифзи ашӢҳои хом барои истехсоли маводҳои гуногун барои ҳукуматҳои аксарияти давлатҳои қурраи замин ҳамчун вазифае, ки ҳалли он муҳим аст, дар

мадди аввал меистад, аз он ҷумла ашёи доругии растаниҳои шифобахши табиӣ.

Азбаски дар айни замон табобат бо воситаи маводҳои гуногуни растаниҳои шифобахш эътирофи худро дар ҷаҳон пайдо намуда истодааст, қисми зиёди аҳолие, ки дар деҳаҳо зиндагӣ ва фаъолият мекунанд, бо мақсади беҳтар гардонидани вазъи моллии худ бо ҷамъоварии ашёи доругии растаниҳои шифобахш машғул мебошанд. Аммо ҳангоми ҷамъоварӣ намудани ашёи доругӣ, аксари шахсон ба муҳлат ва меъёри ҷамъоварии онҳо риоя намеkunанд ва ин ҳолат на танҳо ба камшавии захираҳои табиӣ балки ба саломатии шахрвандон низ таҳдид менамояд.

Бояд қайд намуд, ки ҷамъоварии ашёи растаниҳои шифобахш ба худ риоя намудани як қатор меъёр ва услубҳое, ки дар санадҳои гуногуни меъёрӣ (СанПин 2.3.2.1078 – 01) дарҷ ёфтаанд, талаб менамояд. Ба яке аз чунин талабот ин риоя намудани тозагии экологии ашёи ҷамъовардашуда тааллуқ дорад, ки аксарияти нишондоди мазкур ба интиҳоби макони ҷамъоварӣ вобастагии калон дорад.

Мавҷудият ва миқдори макро ва микроэлементҳо дар таркиби растаниҳо аз шароити муҳити зист, хусусиятҳои адсорбсионии ҳар як намуди растанӣ ва таъсири омилҳои гуногуни антропогенӣ вобаста аст.

Тибқи маълумоти мавҷудбуда дар тибби халқӣ ашёи доругии растаниҳоро дар намуди обҷӯш ва шира истифода мебаранд ва дар чунин ҳолат миқдори на чандон зиёди филизоти вазнин аз ашёи растанӣ ба маводҳои мазкур мегузаранд, яъне ҳангоми истифода бурдани ашёи доругии растаниҳо таҳдиди зарар дидани филизоти вазнин на он қадар ҳам зиёд аст.

Табдили макро ва микроэлементҳо ба шакли дору ба ҳамагон маъмул мебошад. Ба таркиби обҷӯшу шираҳо бо миқдори зиёд бештар манган (Mn) ва рух (Zn) мегузаранд ва аз ҳама камтар оҳан (Fe). Мавҷудияти филизоти вазнин дар таркиби обҷӯши ашёи доругии растанӣ бо чунин сохт кам мешавад: $Mn > Cd > Zn > Pb > Cu > Fe$.

Азбаски филизоти номбурда барои истеҳсоли шакли доруҳои экстенпоралӣ истифода бурда мешаванд, мавҷудияти онҳо бо меъёрҳои тасдиқшуда дар ашёи растаниҳои шифобахш аҳамияти амалӣ доранд.

Аз ин лиҳоз мо тасмим гирифтем, ки яке аз тадқиқоти худро барои муайян намудани тозагии экологии ашёи доруҳои мармараки мускатӣ–*Salvia sclarea* L. бахшем ва онро таҳқиқ намоем.

Тадқиқоти мазкурро мо оид ба ин раванд соли 2018 гузаронидем.

Барои муайян намудани мавҷудияти филизоти вазнин ва радионуклидҳо дар таркиби ашёи чамъовардашуда мо 9 намуна бастаи ашёро омода намуда, онро дар Маркази ташҳисии Агентии стандартизатсия, метеорология, сертификатсия ва назорати савдои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон–«Тоҷикстандарт» бо таҷҳизоти спектрометри «Квант 2А», «ICETHERMO» ва «Радиометр-спектрометр универсальный РСУ – 01 Сигнал М» ташҳис гузаронидем.

ОНТОГЕНЕЗИ МАРМАРАК

Оид ба омӯзиши онтогенез ва фенология қайд намуданием, ки ҳангоми гузаронидани тадқиқотҳо методҳои маъмули олимони хориҷи кишвар ва олимони Тоҷикистонро истифода намудем

Инкишоф ва нумӯи мармарак вобастаги дорад ба шароити иқлим ва ҳарорат. Бо баробари фаро расидани фасли баҳор аз тухми сабзида давраи вегетатсияи мармарак оғоз мегардад. Аввали моҳи апрел давраи аввали вегетатсия яъне пайдоиши баргу поя мебошад. Давраи шонабарори (пураташакулёби) ба аввал ва охири моҳи май рост меояд. Охирҳои моҳи май ва аввали моҳи июн давраи гулкунии мармарак оғоз меёбад. Моҳи август самари мармарак пухта мерасад. Давраҳои инкишоф ва нумӯи мармарак вобаста ба тағирёбии иқлим дар солҳои гуногун каме фарқ мекунад.

Онтогенези мармарак аз 4 давраи инкишофӣ иборат мебошад: латентӣ, пешазгенеративӣ (ювенилӣ, имматурӣ, виргинилӣ), генеративӣ ва пасазгенеративӣ.

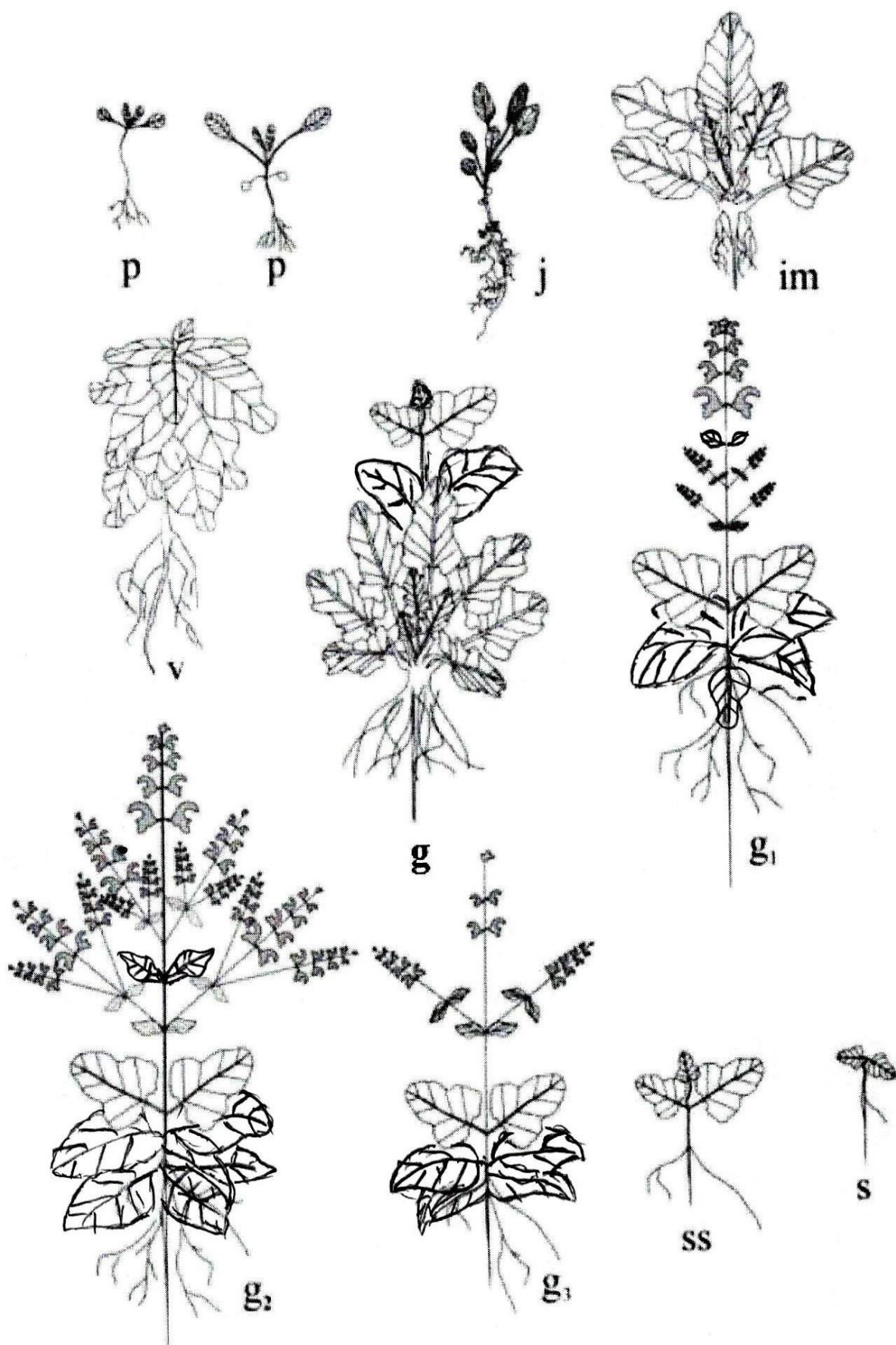
Давраи латентии растанӣ (р) – аз 1 навдаи наврас, ки дорои 2 тухмпалла ва реша иборат буда, решаҳои пахлуӣ фаъолона инкишоф меёбанд.

Давраи пеш аз генеративӣ (j). Растаниҳои ювенилӣ навдаи (пояи) асосиро ташаккул медиҳанд, ки дар ин марҳала баргпоя мебошанд. Баргҳои аз тухм сабзида боқӣ монда, дар растанӣ 2 барги ҳақиқӣ, ки муқобили якдигар ҷойгиранд ташаккул меёбанд. Дарозии баргҳои мазкур 1,5–3 см буда, шаклашон байзашакл ё байзашакли дарозрӯя аст, ки лаби саҳфашон аррашакл мебошад. Дарозии думчаи баргҳо ба дарозии саҳфайи онҳо баробар ё ки дарозтар мешавад. Ҳамаи қисмҳои растанӣ бо мӯякчаҳои дарози сафед пӯшидаанд (расми 3, 4)

Расми 3. Растании мармарак дар давраи пеш аз генеративии инкишофёбии худ.

Растание, ки дар давраи инкишофёбии виргинилӣ (V) қарор дорад, ташаккулёбии баргпои он ба анҷом расида, то гузаштан ба давраи генеративӣ нигоҳ дошта мешавад.

Расми 4. Онтогенези мармарак – *Salvia sclarea* L.

Расми 5. Давраи инкишофёбии виргинилии растании мармарак худ (V)
дар шароити парваришгоҳи ММЗГ (н. Рӯдакӣ).

Давраи генеративӣ. Растаниҳои ҷавони генеративӣ (g1) дорои 1 пояи репродуктивӣ бо дарозии 40-60 см мешавад, ки аз он вобаста аз шароити муҳити зист аз 1 то 3 ҷуфт пояҳои паҳлуи инкишоф меёбанд. Аввал гулҳо дар пояи асосии мобайнӣ шукуфтандро оғоз намуда, сипас дар пояҳои паҳлуи ва шохаронии онҳо гулҳо мешукуфанд. Инкишофёбии пояҳои паҳлуии нашвии тартиби I-II ва хӯшагулҳои он ба анҷом мерасиданд.

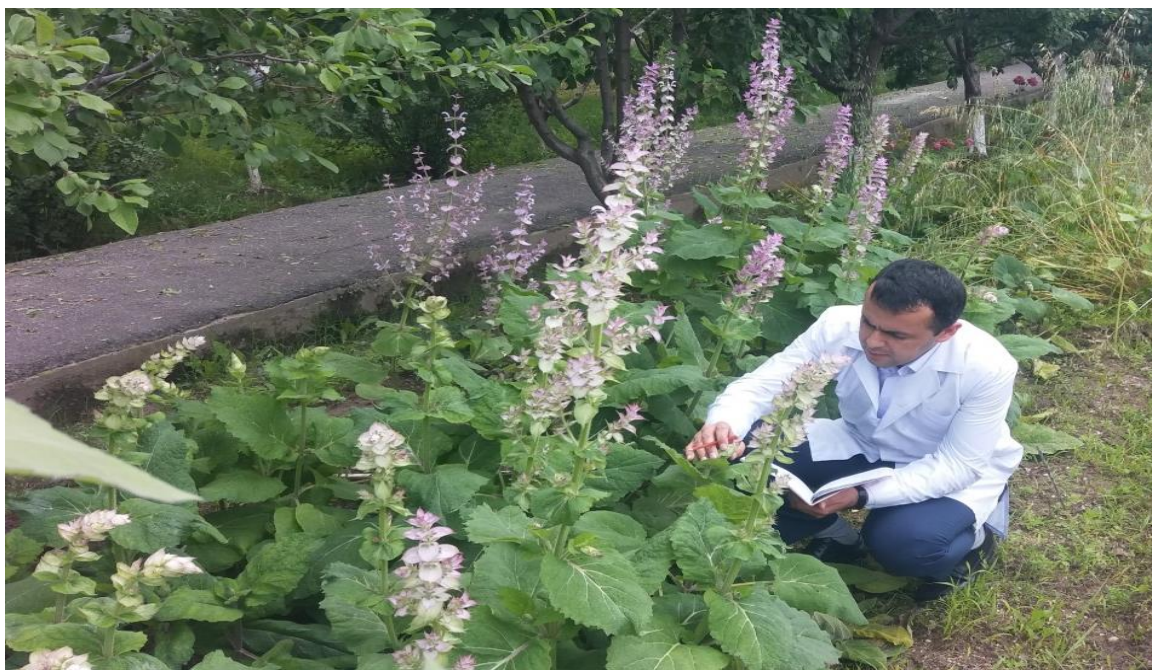
Растаниҳои генеративие, ки синну солашон миёна аст (g2) нисбатан инкишофёбии пурраи худро мегузаранд. Дар шохчаҳои пояҳои паҳлуи муғчаҳои гул ташаккул ёфта, гулҳояшон мешукуфанд ва баландии умумии растани 0,8-1,3 м (дар шароити мусоиди парвариш то 1,5-1,6 м) мешавад. Баргҳои поёнии назди гарданаки решаи растани зарду сиёҳ шуда, хушк мешаванд. Сохтори решаи растани дигаргунӣ намеёбад.

Растаниҳои калонсоли генеративӣ (g3) бо анҷомрасии марҳилаи гулкунӣ тавсиф меёбанд. Дар поягули асосии растани тухмҳояш пухта мерасанд. Баргҳои калони пояи растани низ хушк мешаванд. Дар

шохчаҳои пояҳои паҳлуии растанӣ баъзан шукуфтани такрории, начандон зиёди гулҳо дида мешавад.

Давраи пас аз генеративӣ. Одатан растаниҳои субсенилӣ (SS) бо нобуд гардидани ҳамаи узвҳои генеративӣ ва нашвӣ тавсиф меёбанд. Дар марҳилаи мазкур ҳамаи тухмҳои растанӣ пухта, ба замин мерезанд ва инкишофи сусти пояҳои паҳлуии нав (1- 2 адад) аз қисми буғуми гарданаки решаи пояи асосӣ дида мешавад. Дар онҳо инкишофи 1-2 ҷуфт баргҳои хурд, ки аз баргҳои пояи асосӣ хурдтаранд, мушоҳида мешавад. Микдори решаҷаҳои иловагии паҳлуӣ кам мешавад. Дар чунин ҳолат баъзе намудҳои растанӣ зимистонро мегузаронанд (намудҳое, ки сикли инкишофёбиашон 3 сола ва бисёрсола мешаванд) ва қисми зиёдаш бошад нобуд мегарданд (намудҳое, ки сикли инкишофёбиашон 2 сола мебошад).

Растаниҳое, ки ба марҳилаи сенилии (S) инкишофи худ мегузаранд, одатан баландии начандон зиёд то 15-20 см дошта, пояҳои нашвию генеративӣ надоранд ва дорoi якчанд баргҳои хурди сабз ҳастанд. Дар марҳилаи мазкур тиррешаи растанӣ саҳт осебдида буда, дар он равандҳои пайдошавии узвҳои нави ҳаётӣ дида намешавад. Растанӣ нобуд мегардад.

Расми 6. Растанӣ дар давраи генеративӣ (гулкунӣ)

ХУСУСИЯТҲОИ ШИФОБАХШӢ

Хусусиятҳои шифобахшии мармараки мускатӣ аз давраи қадим маълум мебошад. Дар тиббӣ халқии тоҷик қиёми гулҳо ва баргҳои мармаракро барои табобати чунин бемориҳо истифода мебаранд: дилзанӣ, барои муътадил намудани кори меъда, зидди зуком, дарди гулӯ, аз хасташавӣ ва ғайра. Обҷӯши қисми узвҳои бологии растаниро барои табобати бемориҳои гурда ва табларза истифода мебаранд. Аз баргҳои хушккардашудаи растанӣ чой дам намуда, бо андозаи 1/2 пиёла пеш аз таъомхӯрӣ барои ба танзим даровардани кори меъда, пешобдавон ва арақ намудан менӯшанд. Барои нарм намудани пӯст ашёи мармаракро дар об андохта, дар он оббозӣ менамоянд. Шӯлаи аз баргҳои растанӣ дар якҷоягӣ бо равғани гов тайёркардашударо ба захмҳо мемоланд. Тухмҳои бирён кардашудаи растаниро зидди исҳоли хунин истифода мебаранд.

Равғани эфери растаниро дар истеҳсолоти фарматсевтӣ барои хушбӯӣ намудани маводи доругӣ ва дар истеҳсолоти атриёт барои мустаҳкам намудани хушбӯйии атриёт васеъ истифода мешавад. Муайян карда шудааст, ки марҳами дорои 5-20 % - и чавҳари мармарақ қобилияти шифо бахшидан ба бемории псориазро дорад. Инчунин, истифодабарии шираи аз баргҳои мармарақ тайёркардашударо (10:200) ҳамчун маводи антисептикӣ тавсия дода мешавад. Маводи доругие (эмулсия), ки аз равғани мармарақ тайёр карда мешавад, барои табобати бемориҳои остеомелит, васешавии рағҳои хунгард, ҷо ӣи сӯхтагӣ ва ғайра истифода мешавад.

Баромади равғани эферӣ аз қисмҳои рӯизаминии мармарақ дар марҳилаи гулкунӣ 0,15-0,45% ва дар хӯшагулаш 0,20-1,3 % ташкил медиҳад, ки дар таркиби он чунин пайвастаҳои терпеноидӣ мавҷуданд: линалиацетат (то 75,0 %), линалоол (10,0-15,0 %), оцимен, мирцен, цедрен ва неролидол. Дар шароити Тоҷикистон дар таркиби мармарақ пайҳои алакалоидҳо, флаваноидҳо (0,7-1,7 %) ва сапонинҳо (2,0-4,7 %) ошкор карда шудаанд.

АҲАМИЯТИ ХОҶАГИНОКӢ

Дар таркиби мармарак 0,08-0,44 % равғани эфирӣ ва дар таркиби тухмаш 28-31% равған ва 22 % сафеда мавҷуд мебошад. Кунҷораи тухми мармарак хӯроки серғизои чорво аст. Равғани эфери растанӣ барои хушбӯйкунии май, чой ва атриёт истифода мешавад. Мармарак ҳангоми гулкуниаш дар таркиби худ витамини С –ро бо миқдори 216,9 мг % ҷамъ меоварад ва дар марҳилаи мевабандиаш (ба ҳисоби % аз вазни мутлақи хушккардашуда) чунин моддаҳоро дорост: протеин-6,25; сафеда-5,0; равғани коркарднашуда-2,26; хокистар-9,3; бофтаҳои сахт-28,61; каротин-3,22 мг % (Павлов, 1947; Трофимова, 1977; маълумоти пажӯҳишгоҳи фитокимиевӣи Институти ботаникаи АИ ТаджССР).

ТАРЗИ ПАРВАРИШИ МАРМАРАК

Дар минтақаҳое, ки иқлимашон гарм аст, тухмии мармараки мускатино дар охири моҳи феврал - аввали моҳи март кошта мешаванд. Бевосита дар майдони кушод кишт намудан мумкин аст. Дар тирамоҳ низ тухмии мармарако дар замини кушод шинонда мешавад. Чуқурии кишт бояд 7 сантиметр, масофаи байни қаторҳо тақрибан 40 сантиметр бошад.

Байни қаторҳо аз алафҳои бегона 2-3 маротиба тоза карда ва нарма карда мешавад, 3-4 маротиба об додан лозим, аз намнокии зиёд ҳам растаниҳо хушк шуданашон мумкин аст.

Растаниҳои мармараки мускатӣ соли якум, ки дар давраи инкишофёбии виргинилӣ (V) қарор дорад, ташаккулёбии баргпояи он ба анҷом расида, то гузаштан ба давраи генеративӣ нигоҳ дошта мешавад. Дарозии саҳфаи барг то андозаҳои 15-30 см ва паҳниашон то 10 - 15 см мерасад. Дар давраи мазкур миқдори

баргҳои растанӣ то 8 - 10 чуфт зиёд мешавад. Дар ҳолати онтогенетикии мазкур растанӣ инкишофи соли якуми худро ба анҷом мерасонад.

ТАЪСИРИ ОМИЛҲОИ ЭКОЛОГӢ БА ҲОСИЛНОКИИ МАРМАРАК ДАР ШАРОИТИ ПАРВАРИШ

Маъмул аст, ки яке аз омилҳои асосие, ки ба рушд, нашъунамо ва азнавбарқароршавии табиӣи растаниҳо мусоидат менамояд ин шароити иқлимӣи муҳити зисти минтақа мебошад, ки аз таъсири он маҳсулнокии ташаккулёбии тухмӣ ва анбӯҳи сабзи растанӣ вобастагии зиёде дорад.

Аз ин лиҳоз, мо мақсад гузоштем, ки таъсири омилҳои абиотикӣро, хусусан миқдори миёнаи моҳонаи боришот ва ҳарорати миёнаи моҳонаро ба маҳсулнокии мармарак омӯзем.

Таҳлили нишондодҳо имконият медиҳад, ки тағйирёбии захираҳои биологӣи ашёи мармаракро дар қитъаи мазкур вобаста аз соли тадқиқот ошкор намоем. Маҳсулнокии тухмӣи растанӣ низ вобастагии бевоситаи ташаккулёбии миқдори поя ва гули растанӣ мебошад, ки онҳо дар навбати худ аз мусоид ё номусоид омадани миқдори боришот ва ҳарорати ҳаво дар марҳилаи инкишоф қарор доранд.

ТАРЗҲОИ ТАБОБАТ БО МАРМАРАКИ МУСКАТӢ

Дар тиб қисми болоии барг ва гули мармараки мускатӣ истифода мешавад, ки онҳоро дар моҳҳои август-сентябр чамъоварӣ карда, дар ҷойҳои сояи барҳавои шамолрас, хушк мекунанд. Гиёҳи хушкшударо дар кутиҳо ё халтаҳои коғазӣ то ду сол нигоҳ доштан мумкин аст.

Дар таркиби баргҳои мармарак алкалоидҳо, флавоноидҳо, моддаҳои дабонӣ, олеин, хлорген, витаминҳои Р, РР, кислотаи никотин, фитонсидҳо, ва ғайра муайян карда шудааст.

Гиппократ ва Диоскорид мармаракро «алафи муқаддас» шуморида онро барои безурёти тавсия меоданд.

Абуалии Сино навиштааст, ки мармарак давои гурдахоро саҳт пок кунад ва аз газидагии саги девона судманд аст.

Амирдавлат Амасиасӣ фармудааст, ки обҷӯши навдаю баргҳои мармарак ҳайзовар буда, хусусияти подзаҳрӣ дорад. Агар шираи онро нӯшанд ё ба захмҳо моланд шифо мебахшад. Инчунин обҷӯшаш забонгирифтагиро ё туталагии забонро рафъ месозад ва хунбанд аст.

Агар бо обҷӯшаш баданро шуянд хориши пӯстро нест мекунад. Мармаракро бо май омехта истеъмол намоянд, аз бемориҳои гурда, массона, сурфа ва камқувватӣ фоида мебахшад.

Дар тиббӣ тибет онро барои муолиҷаи захмҳо ва дар Чин ҳангоми фишор баландии хун ва исҳоли хунин истифода мебаранд

Дар тиббӣ мардумии тоҷик дамхӯрдаи гули мармаракро ҳангоми дилзанӣ, бемориҳои гулӯю даҳон, шамолхӯрӣ ва ҳамчун руҳафзову ҳазми ғизо истифода мебаранд. Обҷӯшашро барои муолиҷаи касалиҳои гурда мефармоянд.

Чойи аз баргҳои хушкардаи аз мармарак тайёр кардашударо ҳамчун исҳоловар, аракрону пешоброн истеъмол мекунанд. Куфтаи баргу гулашро барои муолиҷаи захмҳо ва меваашро барои муолиҷаи исҳоли хунин тавсия медиҳанд.

Ғайр аз ин дар тиббӣ мардуми обҷӯш ва дамкардаи баргу гули мармаракро барои ғар-ғара кардани даҳону гулӯ, ҳангоми илтиҳоби пардаи луобии даҳон, варами лисаҳо, гулӯдард, илтиҳоби пешобдон (хичак), илтиҳоби ғадуди простата ва безуретӣ истифода менамоянд. Инчунин мармаракро барои касалиҳои қалб, (дилзанӣ) ва илтиҳоби меъдаву руда васеъ истифода мекунанд. Дамкардаи баргу гули мармаракро чун доруи хобовар, ва оромибахш истеъмол мекунанд.

Дар тиббӣ дандонпизишки обҷӯши онро барои муолиҷаи илтиҳоби пардаи луобии даҳон ва комҳо истифода мебаранд.

Ғайр аз ин, равғани мармарак хусусияти гармкунанда ва ҳаловатбахш дошта, асабҳоро оромӣ бахшида, ҷунуниро барҳам мезанад ва ба инсон қайфияти хосае мебахшад, ки инсон ба ҳайёт аз лиҳози

философи назар меандӯзад. Дар баробари ин ташанучи мушакхоро суст намуда фаъолияти майнаро беҳтар намуда, фикрониро хуб мекунад.

Истеъмоли мармарак ба шахсони гирифтори фишори баланди хун, ҳомилаги ва макондани тифл тавсия намешавад.

Доруҳои аз мармарак тайёр карда шуда:

Дамкардаи баргу пояи гули мармарак барои табобати касалиҳои узвҳои ҳозима: 4 қошуқи ошхӯрӣ рустании майдакардашударо дар ним литр оби чӯш дам дода, аз дока гузаронда рӯзе ним стакани 3 маротиба, ним соат пеш аз хурук истеъмол намоед.

Дамхурдаи баргҳои мармарак. 2 қошуқи ошхӯрӣ баргҳои хушки мармаракро дар зарфи сирдор андохта ба болояш 1 стакан оби чӯшидаистодаро рехта дар ҳамоми барқӣ 15 дақиқа гарм карда, дар ҳарорати хона 45 дақиқа хунук намуда, полонида, афшурда, миқдори дамхурдаро то сатҳи аввала бо рехтани оби чӯшида оварда онро ҳамчун маводи зиддиилтиҳобӣ барои ғар-ғара, шустани захмҳо ва ингалятсия истифода мебаранд.

Дамхӯрдаи алафи мармарак. 1 қошуқи ошхӯрӣ алафи хушкардашудаи мармаракро дар зарфи сирдор андохта ба болояш 1 стакан оби чӯшидаистодаро рехта 20-30 дақиқа дам дода, полонида ва алафои дар дока бударо афшурда сипас ба миқдори 50 мл 3 бор дар як рӯз барои муолиҷаи климакс истифода мебаранд.

Дамхурдаи баргҳои мармарак. 2 қошуқи ошхӯри баргҳои мармаракро дар зарфи сирдор андохта ба болояш 1 стакан оби чӯшидаро рехта 45 дақиқа дам дода, полонида ба миқдори 1/3 стакани дар як рӯз 3 бор барои муолиҷаи илтиҳоби маҷрои пешоб истифода мебаранд.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА

1. Ходжиматов М. Дикорастущие лекарственные растения Таджикистана /М. Ходжиматов. –Душанбе: 1989.- 368 с.
2. Методика определения запасов лекарственных растений.– М., 1986. – 52 с.
3. Бейдеман И.Н. Методика изучения фенологии растений и растительных сообществ /И.Н. Бейдеман // – 1974. - Новосибирск. – С. 155.
4. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта (с основами статистической обработки) / Б.А. Доспехов. – 5-е изд., доп. и перераб. – М.: Агропромиздат, 1985.- 351с.
5. СанПин 2.3.2.1078 – 01. Продовольственное сырьё и пищевые продукты. Гигиенические требования безопасности и пищевой ценности пищевых продуктов. – М., 2001. – С. 87-88.
6. Саттаров Д.С. Влияние экологических факторов на продуктивность и качества семян лекарственных растений / Д.С. Саттаров // Материалы конф. посвящ. 20 летию независимости Республики Таджикистан и 80 летию ТАУ им. Ш. Шотемура «Эффективное использование пахотных земель – фактор обеспечения продовольственной безопасности». – Душанбе, 2012. – С. 236 – 241.
7. Саттаров Д.С. Ресурсы дикорастущих лекарственных растений ущелья Гажне (Гиссарский хребет, Таджикистан) / Д.С. Саттаров, Х.С. Каримов // Вестник Тадж. нац. университета. – 2017. – № 1/1. – С. 258–262.
8. Баторова С. М. 1989, Убашев И. О., 1990.
9. А. М. Гродзинский. Фитозергономика Киев 1989.

